

*Махмурова-Дишлюк О. П.,
кандидат юридичних наук,
докторант*

Науково-дослідного інституту публічного права

МІСЦЕ І РОЛЬ ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ, СВОБОД І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. В статті розкрито місце і роль Женевських конвенцій у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах російсько-української війни. Актуалізовано, що Женевські конвенції, зокрема друга і третя, встановлюють міжнародні стандарти для захисту поранених, хворих та військовополонених під час війни. Вони закликають до гуманного поводження, надання медичної допомоги і захисту прав військовополонених, забороняючи катування, жорстокість і тортури щодо них. Невиконання цих норм є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права, яке має мати серйозні юридичні наслідки на міжнародному та національному рівнях. Вагому увагу було приділено Четвертому Гаазькому додатковому протоколу від 1977 року, що є доповненням до Женевських конвенцій і визначає заходи для захисту цивільних осіб та цивільного населення під час війни та військових конфліктів. Доведено, що систематичні порушення міжнародного гуманітарного права російськими терористичними військами включають атаки на цивільні об'єкти, блокаду портів та іншого доступу до цивільних ресурсів, руйнування інфраструктури та прямі атаки на цивільне населення. Що призводить не тільки до руйнування житла та інфраструктури, одна саме небезпечне – до загибелі мирного населення та вбивства військовополонених. Такі злочинні факти мають мати наслідком ефективне міжнародно-правове та національне реагування. Відповідно українській владі та міжнародній спільноті необхідно вживати заходів для припинення та фіксації такого виду злочинних діянь, виявлення та прагнення до кримінальної відповідальності осіб, які винних у їх скоєнні. Враховуючи те, що такого виду злочини не мають терміну давності то після Перемоги Українського народу більшість з осіб, які підозрюються у скоєнні воєнних злочинів та злочинів проти людяності постануть перед судом.

Ключові слова: атака, війна, військовополонений, воєнні злочини, злочини проти людяності, кримінальна відповідальність, російські терористи, суд, цивільне населення.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни, науковий аналіз ролі та значення Женевських конвенцій набуває особливої актуальності. Ці конвенції визначають міжнародно-правові норми, спрямовані на захист прав та свобод цивільного населення та військовополонених під час війн та військових конфліктах. Вони встановлюють обов'язки сторін щодо поводження з військовополоненими, пораненими, а також цивільними особами, які опинилися в зоні конфлікту. Аналіз їхнього дотримання та застосування є ключовим для забезпечення гуманного поводження з усіма учасниками росій-

сько-української війни та для притягнення до відповідальності осіб за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Декілька міжнародних стандартів та конвенцій покликани гарантувати права, свободи та законні інтереси осіб під час війн та збройних конфліктів. Ці правові інструменти випливають з загальноприйнятої теорії прав людини, яка вважає основні права невід'ємною та універсальною складовою людської гуманітарної спільноти. Вони відображають право, як досягнення людської цивілізації, що забезпечують можливості для існування та розвитку особи і є загальною вимогою, рівною для всіх осіб, незалежно від їх місця і статусу. При цьому Женевські конвенції відіграють вирішальну роль у забезпеченні прав людей під час війни та збройних конфліктів, ставлячи за мету захист прав і свобод громадян, що опинилися в зоні бойових дій.

Стан дослідження. До проблеми міжнародно-правового та адміністративно-правового забезпечення прав свободи людини і громадянина в умовах війни України звертали свою увагу вітчизняні вчені М. Алексійчук, Н. Армаш, В. Бібік, С. Бескоровайний, Я. Букресв, А. Вишневський, В. Галуцько, І. Глобенко, П. Діхтєвський, Т. Доцюк, Я. Журавель, М. Доненко, І. Дзюба, В. Біла, В. Колпаков, Т. Короткий, М. Кравцова, О. Кузьменко, О. Куракін, В. Іванченко, О. Романова, В. Зьолка, О. Осауленко, С. Марущенко, Д. Михайлов, І. Підберезних, О. Правоторова, Ю. Радковець, Є. Руденко, О. Савинець, С. Сірий, О. Сікорський, Т. Тарахонич, Г. Христова на ін. Проте вони аналізовані нами проблематики безпосередньо не аналізували, а зосереджували свої наукові пошуки на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Мета статті полягає в тому щоб на основі норм міжнародного гуманітарного права та теорії адміністративного права розкрити місце і роль Женевських конвенцій у забезпеченні прав, свобод і законних інтересів громадян в умовах російсько-української війни, одночасно як засад та норм прямої дії.

Виклад основного матеріалу. Женевські конвенції 1949 року складаються з чотирьох основних документів, які регулюють захист та права військовополонених, поранених, та хворих у військових конфліктах, а також забезпечують захист цивільного населення у зонах бойових дій. Ці конвенції є фундаментальними міжнародними юридичними актами, які визначають стандарти поведінки у військових конфліктах і спрямовані на захист осіб, що не беруть участі в бойових діях. Конвенції встановлюють важливі міжнародні норми, що гарантують безпеку, здоров'я, і благополуччя військовослужбовців, а також забезпечують дотримання їхніх прав у період збройних конфліктів. Вони окреслюють мінімальні умови поводження

з полоненими та цивільними, що знаходяться під контролем супротивника, включаючи вимоги до харчування, гігієни, освіти, та заборону на жорстоке поводження або приниження гідності [1].

Додатковий протокол II до Женевських конвенцій, який був прийнятий 8 червня 1977 року, регулює захист цивільних осіб та інших осіб, які не беруть участі у ворожих діях, під час внутрішньодержавних конфліктів та інших ситуацій, які не мають міжнародного характеру. Цей протокол встановлює принципи та правила для забезпечення безпеки та гідного ставлення до цивільних осіб в таких конфліктах. Він включає заборону нападів на цивільне населення та об'єкти, які не є воєнними цілями, а також заходи для мінімізації впливу воєнних дій на цивільне населення. Протокол гарантує безпеку гуманітарного персоналу, включаючи медичний персонал, релігійних діячів та гуманітарних працівників, і захищає вразливі групи, такі як діти, вагітні жінки та люди з інвалідністю. Також він встановлює правила для захисту осіб, які перебувають під контролем ворожої сторони, зокрема гарантії їхнього особистого захисту і захисту прав [2].

Проте, російські окупанти порушують Женевські конвенції щодо захисту жертв міжнародних невійськових конфліктів. В 2023 році під їхні обстріли та невибіркові атаки потрапили понад 50 складів та автоколон місії ООН. Також багато неурядових організацій, які співпрацюють з ООН, постраждали від російських ударів. На Херсонщині було зруйновано п'ять складів неурядових організацій, з них чотири місцеві та один міжнародний. За даними Організації Об'єднаних Націй, цього року гуманітарної допомоги потребуватимуть понад 14,6 мільйона людей, що становить 40% населення України [3].

Отже, Додатковий протокол II до Женевських Конвенцій передбачає заходи для захисту цивільних осіб та інших осіб, які не беруть участі в бойових діях, у період війни та військових конфліктів. Ці заходи мають на меті гарантувати безпеку тих, хто опинився під владою сторони окупаційної влади без залучення зовнішніх сил. Проте, російські окупаційні сили систематично порушують ці норми міжнародного гуманітарного права, вдаючись до обстрілів та нападів на мирне населення, включаючи міжнародні організації, які надають гуманітарну допомогу. Такі дії є грубим порушенням Женевських конвенцій, що покликані мінімізувати страждання цивільних осіб під час російсько-української війни.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими забезпечує захист поранених та хворих серед військовослужбовців у зоні бойових дій. Гарантує їм адекватну медичну допомогу та поважне поводження з ними [4]. Однак у порушення названої Женевської конвенції країна-окупант утримує полонених українських вояків у колоніях загального режиму, не здійснивши перепрофілювання в'язниць у табори для військовополонених [5]. З особливою жорстокістю тортури застосовуються російськими окупантами до офіцерського складу, військовослужбовців елітних підрозділів Збройних Сил та Національної гвардії України. Під час допитів українських військовополонених ставлять на коліна, б'ють прикладом від автомата по пальцях ніг та відкритих ранах, застосовували плоскогубці, закидали зашморг на шию і душать, катують електрострумом [6].

Отже, Женевська конвенція про поводження з військовополоненими встановлює правила та стандарти для захисту поранених та хворих серед військовослужбовців у зоні бойових дій.

Невиконання країною-окупантом цих зобов'язань, зокрема утримання військовополонених у невідповідних умовах та застосування жорстоких тортур, є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права. Російські окупанти вчинили тяжкі злочини проти порядку та гуманності, піддавши українських військовополонених нелюдському образу поводження та систематичним тортурам. Ці дії є неприпустимими та вимагають притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності на міжнародному чи національних рівнях.

Друга Женевська Конвенція прийнята в 1949 р., стосується положення поранених, хворих морських військовополонених взагалі під час війни на морі та міжнародних збройних конфліктах. Основні положення Другої Женевської Конвенції включають: Забезпечення належної медичної допомоги пораненим і хворим, надання лікування та допомоги відповідно до медичних стандартів. Чітке позначення медичного персоналу, поранених та хворих, щоб вони були визнані та захищені. Забезпечення можливості медичним інспекціям відвідувати засоби евакуації та місця утримання поранених і хворих. Встановлення прав та обов'язків стосовно морських військовополонених, зокрема їх захист та доставка до безпечних місць. Заборона атак на військові та цивільні судна, що транспортують поранених, хворих та медичний персонал. Ці положення спрямовані на забезпечення гідного та гуманного поводження з пораненими, хворими та морськими військовополоненими в часи війни на морі [7].

Отже, друга Женевська Конвенція, прийнята в 1949 р., регулює положення поранених, хворих морських військовополонених у війні на морі та міжнародних збройних конфліктах. Основні аспекти включають надання належної медичної допомоги, чітке позначення медичного персоналу та поранених, захист морських військовополонених, та заборону атак на транспортні засоби з пораненими та хворими. Її мета це забезпечення гідного та гуманного поводження під час війни на морі.

Третя Женевська конвенція, прийнята в 1949 році, зосереджена на покращенні умов життя військовополонених під час збройних конфліктів. Ця конвенція встановлює чіткі правила та обов'язки для сторін конфлікту щодо поводження з військовополоненими, забезпечуючи їм гуманне ставлення та захист. Серед ключових аспектів конвенції є право військовополонених на визнання їхнього статусу та отримання захисту відповідно до їхньої ролі. Військовополонені мають бути захищені від жорстокості, поганих умов утримання та жорстоких покарань, а також забезпечені необхідними умовами для особистої гігієни. Важливим є також забезпечення медичного догляду та захисту медичних закладів, де перебувають полонені. Вони також мають право на здійснення листування та зв'язок із сім'ями. По завершенні конфлікту, полонених необхідно повернути до їхньої країни. Ці заходи створюють міцний правовий механізм для захисту прав військовополонених та забезпечення їх гуманного обходження під час війни та військових дій [8].

Отже, третя Женевська конвенція, укладена 1949 р., спрямована на поліпшення долі військовополонених у військових конфліктах. Конвенція визначає права та обов'язки сторін конфлікту стосовно обходження з військовополоненими, гарантуючи їм гуманне та гідне поводження. Основні положення включають позначення військовополонених, гуманне та справедливе

поводження, право на особисту гігієну, медичний захист, обмін кореспонденцією та повернення на територію рідної країни після закінчення конфлікту. Ці положення встановлюють правовий фреймворк для захисту та справедливого ставлення до військовополонених під час воєн.

Четвертий Гаазький додатковий протокол від 1977 року є доповненням до Женевських конвенцій і визначає заходи для захисту цивільних осіб та цивільного населення під час війни. Основний зміст протоколу включає наступні положення. Він визнає загальні принципи та захист цивільних осіб, а саме: заборона нападу на цивільні населені пункти, які не є об'єктами воєнних операцій. Заборона невибіркового або неправомірного ведення воєнних дій, які можуть призвести до великої кількості жертв серед цивільного населення. Захист об'єктів, що важливі для виживання цивільного населення [9].

Протягом першого року повномасштабного вторгнення Росії в Україну, загальні збитки для української інфраструктури сягнули майже \$144 млрд, згідно з даними Київської школи економіки, з яких \$53,6 млрд припадає на житловий сектор, де було пошкоджено або знищено понад 150 тисяч будинків; збитки цивільної інфраструктури оцінюються в \$36,2 млрд, включаючи 25 тисяч кілометрів доріг та 344 мости; лісове господарство втратило \$4,5 млрд; сектор освіти постраждав на \$8,9 млрд з 3170 пошкодженими освітніми закладами; енергетичний сектор втратив \$8,1 млрд; агропромисловий комплекс та земельні ресурси зазнали збитків на \$8,7 млрд; транспортний сектор відзначив збільшення збитків до \$3,1 млрд; сфера торгівлі втратила \$2,6 млрд; медична галузь зазнала збитків у розмірі \$1,8 млрд, а промисловість і підприємства – \$11,3 млрд; загальна оцінка збитків до початку 2023 року досягла 600–750 млрд доларів [10].

Як показав трагічний досвід звільнених маленьких міст під Києвом (Бучі, Гостомеля та Ірпіня), знищення російсько-терористами українських населених пунктів разом із людьми, авіацією та артилерією це тільки початок пекла для мирних громадян, які залишаються живими і опиняються на тимчасово окупованій території. Після звільнення українськими військовими названих міст світове суспільство побачило жахливу картину: вбивство зі зв'язаними руками цивільних чоловіків, викрадення, знущання, згвалтування та вбивство із спаленням жінок, викрадення, катування та вбивства обраних народом України керівників органів місцевого самоврядування [11]. Що є притаманним для ілюстрації російського сприйняття міжнародного гуманітарного права у 2019 р., під час підготовки до великої війни, росія фактично вийшла із Четвертої Женевської конвенції із захисту цивільного населення під час міжнародних збройних конфліктів. Влада московії відкликала підпис під додатковим Протоколом до конвенції. Та заявила, що не визнає роль спеціальної комісії ООН як судового органу, що має право судити країну за порушення прав цивільного населення в умовах війни [12].

Висновки. Отже, систематичні порушення міжнародного гуманітарного права російськими військами включають атаки на цивільні об'єкти, блокаду доступу до ресурсів, руйнування інфраструктури та прямі атаки на цивільне населення. Що призводить не тільки до руйнування житла та інфраструктури, одна саме небезпечно до загибелі мирного населення та вбивства військовополонених. Такі злочинні факти мають мати наслідком ефективне міжнародно-правове реагування. Відповідно

українській владі та міжнародній спільноті необхідно вживати заходів для припинення та фіксації такого виду злочинних діянь, виявлення та прагнення до кримінальної відповідальності осіб, які винних у їх скоєнні. Враховуючи те, що такого види злочини не мають терміну давності то після Перемоги Українського народу більшість з осіб, які підозрюються у скоєнні військових злочинів та злочинів проти людяності постануть перед судом.

Література:

1. Кравцова, М.О., Дацюк, Т.К. Міжнародні стандарти захисту та дотримання прав військовополонених. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/05/71.pdf>
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. Статус Протокола див. тут. (Протокол ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 7960-XI (7960-11) від 18.08.89). *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
3. Під обстріли Росії торік потрапили понад 50 складів та автоколони місії ООН в Україні. (2024, лютого 19). Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3811489-pid-obstrili-rosii-torik-potrapili-ponad-50-skladiv-ta-avtokolon-misii-onn-v-ukraini.html>
4. Женевська конвенція про поведження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.: Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.54. Додатково див. Протоколи від 08.06.1977, від 08.06.1977, від 08.12.2005. Про зняття застережень та здійснення заяви див. Закон №3413-IV від 08.02.2006, БВР, 2006, № 22, ст.198. *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
5. Уповноважений: росія утримує українських військовополонених у колоніях загального режиму. Уповноважений верховної ради України з прав людини. 2022. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-rosiya-utrimuye-ukrayinskih-vijskovopoloneni-h-u-koloni-yah-zagalnogo-rezhimu
6. Звільнені з полону українські військові повідомили про жорстокі тортури, побиття та введення їм невідомих препаратів. День. 2023. URL: <https://day.kyiv.ua/news/150622-zvilneni-z-polonu-ukrayinski-viyskoviv-povidomyly-pro-zhorstoki-tortury-pobyttya-ta>
7. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних. Ратифікована Україною із застереженнями за Указом Президії Верховної Ради УРСР від з липня 1954 р. *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
8. Про ратифікацію Женевської конвенції про поліпшення долі поранених та хворих у військовий час від 12 серпня 1949 року та Протоколів про захист жертв збройних конфліктів (до чотирьох конвенцій). Закон УРСР від 8 червня 1977 р.. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
9. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. (Протокол ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР № 7960-XI (7960-11) від 18.08.89). *Верховна Рада України*. 2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
10. Михайлов Д. За рік війни інфраструктурі України завдано збитків майже на \$144 млрд. KSE. Суспільні Новини. 2023. URL: <https://suspilne.media/422019-za-rik-viyni-infrastrukturi-ukraini-zavdano-zbitkiv-majze-na-144-mlrd-kse/>
11. Галуцько В.. Маріуполь березнь-квітень 2022 р.: пекло, відвага та право. Академія адміністративно-правових наук. 2022. URL: <https://www.ssaals.com.ua/pravo/mariupol-berezn-kviten-2022-r-peplo-vi-8664/>

12. Війна виявила велику кризу у практиці захисту військовополонених і впровадженні принципів міжнародного гуманітарного права. URL: 2023. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3803211-zahi-rosijskogo-polonu.html>

Makhmurova-Dyshliuk O. The place and role of the Geneva Conventions in ensuring the rights, freedoms and legitimate interests of citizens amidst the Russian-Ukrainian war

Summary. The article discusses the role and significance of the Geneva Conventions in safeguarding the rights, freedoms, and legitimate interests of citizens amidst the Russian-Ukrainian war. It emphasizes that the Geneva Conventions, particularly the Second and Third Conventions, establish international standards for the protection of wounded, sick, and prisoners of war during conflicts. They advocate for humane treatment, provision of medical care, and protection of the rights of prisoners of war, prohibiting torture and cruelty towards them. Non-compliance with these norms constitutes a serious violation of international humanitarian law, with potential legal consequences at both international and national levels. Significant attention is given to the Fourth

Geneva Convention's Additional Protocol from 1977, which supplements the Geneva Conventions by defining measures for the protection of civilians and civilian populations during war and armed conflicts. The article establishes that systematic violations of international humanitarian law by Russian terrorist forces include attacks on civilian objects, blockade of ports and other civilian resource access points, infrastructure destruction, and direct attacks on civilian populations. These actions not only lead to the destruction of homes and infrastructure but, most critically, endanger the lives of civilians and result in the killing of prisoners of war. Such criminal acts necessitate effective international legal and national responses. Consequently, the Ukrainian authorities and the international community are urged to take measures to cease and document these crimes, identify perpetrators, and pursue criminal accountability. Given that these crimes have no statute of limitations, individuals suspected of committing war crimes and crimes against humanity must face justice following the Victory of the Ukrainian people.

Key words: attack, civilian population, court, crimes against humanity, criminal responsibility, prisoner of war, russian terrorists, war crimes, war.